

arxiu

La dictadura de Primo de Rivera al rescat de la monarquia borbònica

[vista prèvia >](#)

Aquest 2023 farà 100 anys que el general Miguel Primo de Rivera va dur a terme un cop d'estat, tot imposant una dictadura que va allargar-se fins al 1930 amb l'adveniment de la República. Salvar la monarquia borbònica i aplacar els moviments catalanista i obrer van ser els motius més clars de l'aixecament militar.

Jordi Casassas

Historiador i professor emèrit de la UB

@Casassas2Jordi

La matinada del 12 al 13 de setembre de 1923 el general Miguel Primo de Rivera (1870-1930) es va aixecar, des de Barcelona, en contra de l'estantissa legalitat constitucional de la Restauració borbònica. La seva acció va agafar per sorpresa fins i tot al grup de generals que conspiraven a Madrid en el mateix sentit i amb el suport secret del propi monarca, Alfons XIII.

En la decisió precipitada de Primo de Rivera hi va comptar molt la recent celebració catalana de l'11 de setembre, que es va intensificar amb crits, cops, crema de banderes espanyoles i algun mort. A més, en el pla polític, en aquella ocasió s'havia signat l'aliança estratègica o Triple Aliança entre els nacionalistes gallecs, bascos i catalans, el que en la seva renovació durant l'etapa republicana va prendre el nom de Pacte Galeusca.

Més enllà d'aquesta causa immediata, el que en el fons havia mobilitzat la cúpula militar i la Corona van ser els efectes de la vergonyosa derrota espanyola al nord d'Àfrica en la batalla d'Annual (1921) contra les forces rebels dirigides per Abd el-Krim (1882-1963) en la qual van perdre

la vida més d'11.000 efectius del bàndol espanyol, van quedar presos alguns generals i es va perdre gran quantitat de material bèl·lic. L'escàndol provocat per aquest desastre va ser tan gran que es va haver de crear una comissió, dirigida pel general Juan Picasso (1857-1935), per dirimir responsabilitats. Aquesta comissió va acabar la feina el 1923 i havia de presentar el seu informe a les Corts en la reobertura de sessions després del parèntesi d'estiu: hi quedaven implicats diversos generals i sembla que es citava al propi monarca per haver pres part activa en la planificació dels fets. Curiosament, dos dies després del Cop d'estat tot el material generat per la comissió va desaparèixer en un incendi fortuït en les dependències del Ministeri de Governació. Punt final a la causa.

Fins aquí les causes concretes que van impulsar el particular cop espanyol. Però no podem passar per alt el fet que de forma quasi simultània es produïren uns cops similars per tota la perifèria sud i est d'Europa. En tots ells es parlava de restablir l'ordre corromput, de regenerar la política i de salvar les institucions tradici-

onals de l'amenaça revolucionària que amb l'escalf del triomf bolxevic a Rússia el 1917 pretenia desestabilitzar aquells països. En totes aquelles experiències l'impacte de la Gran Guerra (1914-1918) havia dinamitzat de forma sobtada el món econòmic i social fent perillar realment els seus envellits sistemes polítics i institucionals. És per això que la reacció, els cops d'estat, la va protagonitzar una aliança entre la cúpula militar i l'eclesiàstica, els monarques representants de la tradició, la vella oligarquia propietària i els nous burgesos enriquits amb la Guerra. Així doncs, i malgrat que molts s'hi van voler veure reflectits, aquests cops no tenien res a veure amb la iniciativa civil i «revolucionària» del feixisme italià que a través de la Marxa sobre Roma (1922) acabava d'assolir el poder en aquell país. En aquests altres casos el que es pretenia era precisament el contrari, aturar qualsevol brot revolucionari i evitar la possibilitat d'un canvi tot desmobilitzant la societat.

Catalunya reunia tots els «perills» que motivaven a la contrarevolució en aquests països, sorpresa per l'impacte que els havia produït la Gran Guerra malgrat que la majoria

A Catalunya hi havia l'anomalia nacional que singularitzava la seva política de la resta de l'Estat espanyol i irritava profundament l'estructura del poder de Madrid

se n'haguessin mantingut neutrals. Catalunya era un país amb una potent estructura industrial i comercial que s'havia vist potenciada de manera extraordinària pels efectes de la demanda dels països bel·ligerants que es veien obligats a dedicar llurs esforços productius a les exigències bèl·liques. Aquesta dinamització va acabar de consolidar el predomini urbà català i va ajudar a crear una burgesia de nous rics molt agressius; alhora, va atreure una gran massa d'immigrants, la majoria arribats d'Andalusia i Extremadura, que va contribuir a radicalitzar molt la vida social catalana: bona part d'ells van integrar-se a la FAI (1927). Cal tenir present que Catalunya era la zona de l'Estat espanyol que tenia un moviment obrer organitzat més consolidat i amb una tradició de lluita sindical més arrelada. Aquest moviment, centrat majoritàriament en la CNT, va experimentar en aquests anys un creixement sense precedents, passant dels 15.000 afiliats als 350.000 en pocs mesos. A més, les circumstàncies excepcionals de la Gran Guerra van provocar el fet inèdit de l'aliança tàctica —i passatgera— entre els anarcosindicalistes de la CNT i els socialistes de

la UGT amb el que el perill revolucionari semblava evident i imminent. En acabar el conflicte i reparèixer l'atur i la carestia, les grans vagues —com la de La Canadenca de 1919— van donar origen a una veritable guerra social, el que coneixem com els anys del pistolerisme blanc —patronal— i roig —sindical— amb el resultat de 800 atemptats i 226 morts. Entre 1919 i 1921 es va tractar d'una violència extrema de proporcions similars a la que en el nord d'Itàlia havia provocat l'ascens imparable del feixisme. Després d'aquests anys de gran tensió social la brutal repressió patronal i governamental va deixar el moviment obrer profundament desballestat.

Paral·lelament, a Catalunya hi havia l'anomalia nacional que singularitzava la seva política de la resta de l'Estat espanyol i irritava profundament l'estructura del poder de Madrid. Des de 1912 els partits catalanistes havien superat als republicans i controlaven les eleccions catalanes. I des de l'abril de 1914 havien posat en marxa i controlaven la Mancomunitat de Catalunya, la unió de les quatre diputacions provincials, el primer organisme de govern —enca-

ra que només teòricament administratiu— que abastava el conjunt del Principat des de 1714. Des d'aquest organisme es va dur a terme una activa política d'infraestructures, en el camp cultural, educatiu i lingüístic de primer ordre, que les autoritats i la premsa espanyoles presentaven com la manifestació del separatisme català. Per altra banda, la radicalització social general que es va produir i incrementar durant els anys de la Gran Guerra va afectar també la dinàmica del catalanisme que va començar a interessar sectors de la petita burgesia afectada per la recessió econòmica; des de 1919 es van començar a congriar un corrent separatista que el 1922 es concretaria en la formació de l'Estat Català dirigida per Francesc Macià (1859-1933). Al mateix temps es produïa la confluència entre el catalanisme i el socialisme arribant a la creació de la Unió Socialista de Catalunya el 1923.

El manifest amb el que Primo de Rivera justificava el seu Cop d'estat feia referència a dos o tres aspectes que considerava de solució tan necessària com urgent. Feia referència, entre altres, a la necessitat de recuperar la calma social —el

Francesc Cambó havia anat girant la Lliga cap a una opció clarament conservadora i dedicada a salvar la monarquia de la seva crisi profunda

1923 a Barcelona s'havien produït 34 morts i 76 ferits—; la confiança en les institucions començant per l'Estat; la moralitat pública especialment en l'àmbit polític lluitant contra la xacra del caciquisme; i prometia lluitar contra el radicalisme separatista però respectant el regionalisme moderat i respectuós amb la unitat de la pàtria —espanyola— així com fomentar la descentralització: s'havia d'aconseguir, deia, una Catalunya sense problemes. Amb aquestes «promeses», amb la constant al·lusió de Primo a la necessitat de «lleï i ordre» i comptant amb el fet que el moviment obrer havia estat neutralitzat precedentment, s'entén que el Cop d'estat de Primo de Rivera no va tenir cap oposició seriosa. La possibilitat d'assolir la calma social, d'enfortir l'Estat i recuperar la moralitat pública va satisfer el món burgès català; i la promesa del fet que la Mancomunitat seria respectada va provocar la neutralitat esperànçada del catalanisme moderat, començant per la del president de la Mancomunitat Josep Puig i Cadafalch (1867-1956). Tampoc, però, es va manifestar cap adhesió entusiasta, més enllà de l'acte de comiat del dictador que marxava

cap a Madrid el 15 de setembre; a partir d'aleshores van anar apareixent amb comptagotes les adhesions de les principals entitats burgeses i patronals. Sorprenen aquesta tebiesa de l'adhesió burgesa catalana amb la dictadura, que en el pla polític es va demostrar inviable tot just el gener de 1924, sobretot veient que el nou règim va poder gaudir d'uns anys de gran dinamisme econòmic —el que a nivell mundial va precedir al gran crac de 1929.

Pel que fa al catalanisme cal tenir present que, com hem vist, en els anys 1920 havia experimentat canvis de gran importància. La Lliga Regionalista seguia essent el partit majoritari i després de la mort d'Enric Prat de la Riba al 1917, Francesc Cambó (1876-1947) l'havia anat girant cap a una opció clarament conservadora i dedicada a salvar la monarquia de la seva crisi profunda. Aquest gir va donar més força a les altres opcions, amb Acció Catalana al capdavant però també Estat Català i la Unió Socialista de Catalunya, que es van declarar contràries a la dictadura des del primer moment. En el si d'Acció Catalana va aparèixer una petita i clandestina organització

militar per enfrontar-se al nou règim però que no va tenir cap efectivitat. Per altra banda, des d'Estat Català sorgiren els únics intents d'oposició armada a la dictadura: el 1925 amb el frustrat «complot de Garraf», l'intent d'atemptar contra la vida del rei que arribava a Barcelona en tren; i el 1926 amb els fets de Prats de Molló, l'intent fracassat d'invasió armada al Principat com a primer pas que havia d'anar seguit de l'aixecament d'algunes guarnicions militars i de la declaració obrera d'una vaga general. Neutralitzat aquest intent per la policia francesa, Macià i la cúpula que el seguia van ser jutjats a París i obligats a sortir de França, convertint-se tot plegat en una gran caixa de ressonància internacional de la causa catalana i en la definitiva consolidació de la popularitat de Macià. El catalanisme moderat tampoc va poder mantenir la neutralitat inicial. El dictador, un cop instal·lat a Madrid i en contra de totes les seves promeses conciliadores amb el regionalisme català, el 18 de setembre va fer públiques les seves intencions amb la publicació de Decret «*contra el separatismo*» per «*purgar el virus que representa la menor confusión*» sobre la unitat de la pàtria i poder reprimir

Quedava prohibida l'exhibició de qualsevulla bandera o escut que no fossin els espanyols, així com parlar en català en actes públics

«*todo cuanto tienda a disgregarla, restarle fortaleza y rebajar su concepto, ya sea por la palabra, por escrito, por la imprenta o por otro medio mecánico o gráfico... o por cualquier otro acto o manifestación*». Quedava prohibida l'exhibició de qualsevulla bandera o escut que no fossin els espanyols, així com parlar en català en actes públics. La premsa en català va quedar sota un control estricte i sotmesa a constants multes governatives i suspensions. Les intencions del dictador en relació al catalanisme quedaven perfectament aclarides des d'un bon començament. El propi Primo de Rivera, que constantment aclaria les seves intencions a través d'unes «notes governatives», el desembre de 1923 declarava que «*el separatismo ya no existe*» i va promoure repetides concentracions i manifestacions d'espanyolitat per a fer-ho «evident».

Els primers anys de la dictadura foren els del denominat Directori Militar —fins el 1925— en el que l'Exèrcit va prendre el comandament directe de la vida pública espanyola i el control directe de les institucions emparats en la Llei Marcial que va regir durant aquests primers

anys: segons la importància de cada localitat es determinava la graduació del militar que l'havia de regir. L'estructura repressiva militar va estar encomanada als responsables de la gran repressió desfermada a Catalunya en els anys de la guerra social: els generals Severiano Martínez Anido (1862-1938) i Miguel Arlegui (1858-1924): i es va confiar en el nou governador civil de Barcelona, el general Carlos de Lossada (1862-1936), la repressió sistemàtica contra el catalanisme i l'anarcosindicalisme.

El general Lossada va emprendre, doncs, una tasca sistemàtica de clausura d'associacions catalanistes i culturals en general, va imposar multes governatives a tort i a dret, va segrestar publicacions periòdiques i alguns llibres. Ja sota la direcció del govern civil del general Joaquín Milans del Bosch (1854-1936), el 1925, es va arribar a clausurar l'Orfeó Català i el camp de Les Corts del Barça per haver-s'hi xiulat la Marxa Reial —himne espanyol— i es va indicar al seu president, Joan Gamper (1877-1930), que s'havia d'exiliar. Fins i tot es va generalitzar l'estructura del Sometent, que Primo de Rivera va presentar a Mussolini com l'equiva-

lent espanyol dels «camises negres» feixistes.

Davant la violència repressiva inicial el president Puig i Cadafalch va manifestar que Primo de Rivera l'havia enganyat; va delegar les funcions de presidència i va marxar cap a l'àrea pirinenca a continuar els seus estudis sobre l'arquitectura romànica. Tot amb tot, el gener del 1924 seria destituït de la presidència de la Mancomunitat de Catalunya, funcions que es va atorgar al general Lossada temporalment per traspasar-les al terrassenc Alfons Sala Argemí (1863-1945), el cap patronal i polític de l'anticatalanisme català, que va presidir la fase final de la Mancomunitat des del 1924 fins el març del 1925. En aquesta darrera data, i després d'aprovar el «Estatuto Provincial» com un dels passos que havien de portar la «normalització» política de la dictadura —es va parlar d'un Directorio Civil—, la Mancomunitat va ser clausurada definitivament: se la va titllar del «*baluarte de la política separatista*» i la seu del «*cacicato más absurdo y escandaloso de España*». De res van valdre les protestes del seu darrer president Sala que a darrera hora va sentir

La supressió de la vida política i sindical, i la persecució sistemàtica de l'acció plural del catalanisme segurament provocaren, paradoxalment, una important revifalla de l'associacionisme

una certa decepció per l'arbitrarietat soferta per la «seva» institució.

La supressió de la vida política i sindical, i la persecució sistemàtica de l'acció plural del catalanisme segurament provocaren, paradoxalment, una important revifalla de l'associacionisme, potser menys dels ateneus, però sí d'associacions, agrupacions, centres, entitats esportives, excursionistes, folklòriques, cooperatives, professionals, benèfiques, religioses..., la majoria de caràcter popular: entre 1923 i 1930 només a la província de Barcelona se'n van crear 1.882. Moltes d'elles, sota la seva activitat reconeguda es convertiren en centres de resistència i, fins i tot, de conspiració contra la dictadura, on es covà una política de base republicana i catalanista que va ser fonamental en el pas de la Dictadura a la República.

Un dels objectius prioritaris de la Dictadura va ser la lluita contra la llengua catalana; la seva modernització, prestigi institucional i ocupació d'espai diversos que havia adquirit, sobretot, per l'acció del catalanisme a l'Ajuntament de Barcelona, a la Diputació de Barcelona durant la

presidència de Prat de la Riba i a la Mancomunitat. Sens dubte va ser fonamental la labor de Pompeu Fabra (1868-1948) a l'Institut d'Estudis Catalans a partir de 1912; però no es pot oblidar la creació d'institucions com l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, la proliferació de la premsa en català, de premis literaris o de centres escolars. L'Ajuntament de Barcelona el 1916 havia adoptat el català com a llengua oficial amb grans protestes de la política i la premsa de Madrid i de l'Academia Española de la Lengua. El català no va quedar proscrit oficialment per la Dictadura però a la pràctica se'n va dificultar l'ús, es va exaltar l'idioma oficial espanyol, perseguir les prèdiques religioses i l'ensenyament del catecisme en català i, en general, totes les manifestacions populars en català. El dictador no s'estava de repetir que el separatisme prohibia als nens catalans parlar en espanyol i que estava disposat a eradicar aquesta pràctica antiespanyola. L'Institut d'Estudis Catalans, per exemple, no va ser clausurat, però se'l va deixar sense el suport econòmic institucional amb el que la seva activitat va quedar reduïda pràcticament a zero.

L'intent de descatalanització va arribar a extrems inaudits. Les autoritats en moltes ocasions van manar canviar el nom de pobles i carrers, així com els rètols de botigues i institucions, per tal de castellanitzar-los. Es va crear una ponència destinada a revisar el Nomenclàtor: així, per exemple, el carrer que Barcelona havia dedicat al teòleg català Pere Gil es va convertir en la calle del Peregil; o el carrer Llengua d'Oc en la calle Languedoc. Molts ajuntaments van crear carrers i els posaren noms inequívocament castellans com Campoamor, Juan Boscán o Nuñez de Arce, i tots van veure's obligats a dedicar un carrer a «La Paz del Protectorado». Al Sarrià acabat d'annexionar per Barcelona (1921) molts noms van ser canviats: el carrer de Sarrià Vell va passar a denominar-se Terré; la Plaça Prat de la Riba es va convertir en la Plaza del Duque de Gandia o el carrer de Mossèn Cinto Verdaguer en el de Carlos de Llar, per citar-ne uns pocs casos. Hi ha el cas de Sant Joan de les Abadesses que el 1923 mateix va canviar el nom de la Plaça Major pel de Plaza del Directorio Militar. A Barcelona es van produir 700 canvis de noms amb un intent de castellanització lingüística i històrica.

L'acció de la Dictadura es va centrar de manera molt especial en Catalunya, amb una voluntat clara d'espanyolitzar aquesta «regió» i d'acabar amb tot rastre del que va catalogar com a separatisme català

El teatre gaudia d'una gran popularitat i era representat tant per companyies professionals en grans teatres com per grups d'afecionats que representaven les obres en petits teatres d'associacions o parroquials. Les autoritats no van prohibir les representacions en català però les van dificultar tant com van poder. Va ser dictada una ordre que obligava a les companyies a redactar en castellà els cartells i pasquins de propaganda de les representacions però permetent d'escriure en català el títol de l'obra i afegir una nota on s'especificava la llengua en que es faria la funció. En algunes ocasions s'activaven grups espanyolistes radicals per generar aldarulls al davant del teatre i amb aquesta excusa suspendre les funcions. La Dictadura també va actuar en contra de l'Escola Catalana d'Art Dramàtic dirigida per Adrià Gual (1872-1943) i que depenia de l'Ajuntament i de la Mancomunitat: va suspendre el seu Patronat, va anar restringint les assignacions i va exigir-ne la castellanització; a partir del 1927 va passar a dir-se Instituto del Teatro Nacional.

Podem citar molts altres sectors on l'arbitrarietat dictatorial unida a la

manifesta incultura del dictador i dels seus principals col·laboradors.

Un d'ells va ser el món universitari que va patir una creixent presència policial des de finals del 1923, especialment a la Universitat Central de Madrid on es van destituir alguns professors, tancar el recinte i la pèrdua de matrícula d'algun curs. A la de Barcelona els aldarulls tardaren més en produir-se i les autoritats la van tancar l'abril de 1929. L'activitat de resistència a les intromissions dictatorials van ser dinamitzades per la Federació Catalana d'Estudiants Catòlics i per la Federació Universitària Escolar, d'influència creixent a mesura que avançava la dictadura. Les vagues estudiantils es van generalitzar el 1929 i al final van tenir el seu paper en la caiguda del règim, quan ja tenien un clar rerefons polític.

Com s'ha pogut veure amb aquests pocs exemples, l'acció de la Dictadura es va centrar de manera molt especial en Catalunya, amb una voluntat clara d'espanyolitzar aquesta «regió» i d'acabar amb tot rastre del que va catalogar com a separatisme català, començant per l'intent de

desmantellar l'acció institucionalitzadora del catalanisme. Però també hem vist l'esforç col·lectiu de resistència que es va produir quasi des del començament. Un dels efectes que va produir la Dictadura va ser, precisament, el de concretar en el catalanisme l'element resistent, un ingredient que aquest moviment ja no abandonaria mai més. Durant el segle XIX s'havia anat concretant una moralitat col·lectiva i transversal de suplència per tal d'anar fent tot allò que l'Estat no realitzava a Catalunya. Ara, aquesta moralitat es va fer definitivament militant i es va estendre a capes àmplies de la població. La demanda de béns culturals en català va créixer significativament, com també ho va fer la presència popular en un ventall institucional que a través de la seva acció estava fent resistència nacional.

Al costat d'aquesta acció col·lectiva i anònima va sobresortir l'acció d'uns mecenes que van dedicar part de la seva fortuna a consolidar la cultura catalana. En aquest apartat sobresurt l'acció de Francesc Cambó i de Rafael Patxot (1872-1964). Entre altres coses finançades per Cambó hi ha la *Revista Musical catalana*, les

Com acostuma a passar amb les dictadures, en la distància curta el que sobresortia era la seva voluntat de destrucció i de desmobilització

fundacions Bíblica Catalana, Bernat Metge, l'Institut Cambó de la Sorbona de París, l'Institut d'Estudis Universitaris, l'edició de grans obres, el finançament de la Història de Catalunya de Ferran Soldevila (1894-1971)... Pel seu cantó, Patxot va crear la Fundació Montserrat Patxot per ajudar noies pobres de Sant Feliu de Guíxols, concursos de piano, l'ajut a l'Institut de Cultura de la Dona, l'Orfeó Català, la Biblioteca de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans, l'Obra del Cançoner Popular, l'estudi de la masia catalana, la convocatòria de premis al Centre Excursionista de Catalunya, diversos estudis i publicacions, la revista *Estudis Universitaris Catalans*... Algunes de les publicacions finançades per aquests mecenes es van convertir en un objectiu de compra patriòtica per part de gent catalanista convençuda de la necessitat de la resistència.

Com acostuma a passar amb les dictadures, en la distància curta el que sobresortia era la seva voluntat de destrucció i de desmobilització. A Catalunya això tenia un impacte major perquè era una àrea dinàmica, plena d'iniciatives i fortament institucionalitzada. En aquest sentit a

la dictadura li era relativament fàcil localitzar els objectius, personals o institucionals, i mirar d'anul·lar-los. Els set anys del règim van retardar moltes coses i van impedir que d'altres s'acabessin de consolidar. Però el cert és que amb l'adveniment de la República i de l'autonomia la major part d'iniciatives es van reprendre i el personal que les havia animat va tornar a la feina, en moltes ocasions en llocs de comandament.

El pitjor llegat que va deixar la dictadura a Catalunya va ser haver promociat la gent de l'anticatalanisme català, la majoria gent mediocre i ressentida que durant uns anys pensaren poder construir un país espanyolitzat. I el pitjor del cas és que aquesta gent es va reactivar en la lluita i el boicot a la República i a l'autonomia catalana i, després del 1939, es convertiren en l'ànima del col·laboracionisme franquista. I aquí tingueren molts més anys per a fer mal. ■